

The Authority of the Guardianship of the Islamic Jurist [Velayat-e Faqih] and its Limits of Power in the Thought of Dr. Beheshti with a Look at the Constitution of the Islamic Republic of Iran

Hadi Tahan Nazif • Assistant Professor, Department of Public and International Law, Faculty
of Islamic Studies and Law, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. tahan@isu.ac.ir

Mohammad Sadiq Darivand • LLM Student in Public Law, Faculty of Islamic Studies and
Law, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. (Corresponding Author) s.darivand@isu.ac.ir

Abstract

1. Introduction

The legal framework and governance of a nation are profoundly influenced by its foundational theories and intellectual bases, which are often encapsulated in the nation's constitution. This is particularly evident in the Islamic Republic of Iran, where the concept of the authority of the supreme leader [Velayat-e Faqih] has been a cornerstone of its legal and political system since the Islamic Revolution of 1979. The principle, deeply rooted in Islamic law, posits that the governance of Muslims should be under the guidance of a qualified jurist during the era of Imam occultation. This concept was institutionalized through the Iranian Constitution, particularly with the ratification of article 5, marking a significant departure from prior constitutional frameworks. Martyr Dr. Sayyed Mohammad Hosseini Beheshti (1928-1981), a pivotal figure in the revolution and the establishment of the new constitution, played a central role in articulating and implementing this principle. This paper aims to delve into Beheshti's contributions and perspectives on the authority of the supreme leader, examining the evolution of this concept and its practical implications within the framework of the Iranian Constitution.

2. Research Question

The primary inquiry of this paper revolves around the conceptualization

of the authority of the supreme leader as articulated by Martyr Beheshti. Specifically, it seeks to address whether Beheshti's discourses and writings support the notion of the absolute authority of the supreme leader during the era of Imam occultation. Additionally, it questions how Beheshti justified the necessity of this absolute authority and the extent to which he envisioned the scope of the supreme leader's powers within society. This exploration is crucial for understanding the theoretical underpinnings of Iran's political system and the constitutional legitimation of the supreme leader's authority.

3. Research Hypothesis

It is hypothesized that Martyr Beheshti's intellectual and juridical endeavors significantly contributed to the conceptualization and institutionalization of the Authority of the supreme leader in the Iranian political and legal systems. Beheshti, leveraging his scholarly background and political activism, posited that the absolute authority of a qualified supreme leader is essential for guiding the Islamic community in the absence of the Imam. This hypothesis further suggests that Beheshti envisioned a broad scope of powers for the supreme leader, aiming to ensure the governance of society aligns with Islamic principles. This study seeks to affirm these hypotheses by examining Beheshti's contributions to the theoretical foundation and practical application of Velayat-e Faqih.

4. Methodology & Framework, if Applicable

The methodology employed in this research is content analysis, focusing on a systematic examination of Beheshti's speeches, writings, and the constitutional texts. This method allows for an in-depth analysis of the discourse, enabling the extraction of key concepts and viewpoints without imposing external interpretations. The research utilizes library resources, including primary and secondary sources, to construct a comprehensive understanding of Beheshti's thoughts and the legal-rational structure of the Authority of the supreme leader in Iran. The framework for analysis involves categorizing and tabulating the data to facilitate a clear, systematic presentation of findings. This approach not only highlights Beheshti's influence on the development of Iran's constitution but also provides insights into the dynamic interplay between religious authority and state power in the context of modern Islamic governance.

5. Results & Discussion

The research meticulously explores Martyr Beheshti's profound contributions to the constitutional law of the Islamic Republic of Iran, particularly focusing on the authority of the supreme leader [Velayat-e Faqih] and its operational limits within the state's governance. The findings underscore Beheshti's pivotal role in articulating a vision where the supreme leader's authority, grounded in Islamic jurisprudence and the collective will of the Muslim community, serves as the linchpin for the governance of an Islamic society. His interpretations emphasize the balance between divine guidance and the community's welfare, advocating for a leadership model that, while authoritative, fundamentally differs from autocratic or tyrannical governance.

Beheshti's perspective on the supreme leader's authority elucidates a governance model that is neither democratic in the conventional Western sense nor autocratic. It highlights a unique framework where the supreme leader, meeting stringent qualifications and enjoying broad public support, leads with an authority derived from both divine law and the consent of the governed. This model proposes a symbiotic relationship between the jurist's leadership and the community's welfare, advocating for decisions that prioritize the collective good over individual interests.

Further, the analysis reveals that the absolute authority of the supreme leader [Velayat-e Motlaqe-ye Faqih], as envisaged by Beheshti, inherently contains checks against tyranny. Beheshti's distinction between tyranny and the supreme leader's governance lies in the voluntary acceptance and religious obligation of the community towards the supreme leader's leadership, reinforced by the latter's adherence to Islamic principles and the public interest.

The constitutional place of the guardianship of the Islamic jurist, as articulated by Beheshti, is central to the Islamic Republic's governance philosophy. Beheshti champions the necessity of an informed, divinely guided leader to ensure the Islamic character of the state's governance. This principle, he argues, is paramount, forming the constitutional bedrock of the Islamic Republic.

Beheshti's discussions on the limits of the supreme leader's authority indicate a nuanced understanding of governance. While the constitution delineates the framework within which the supreme leader operates, Beheshti acknowledges the flexibility required to address the community's needs and the public interest, suggesting that in exceptional

circumstances, the supreme leader's authority can extend beyond constitutional stipulations, as exemplified by Imam Khomeini's actions prior to the 1989 (1368 SH) constitutional amendment.

6. Conclusion

This study concludes that Martyr Beheshti's contributions to the conceptual and practical understanding of the authority of the guardianship of the Islamic jurist in Iran's constitutional law are both foundational and transformative. Beheshti's vision delineates a governance model that integrates Islamic jurisprudence with the principles of collective welfare and leadership accountability. His interpretations advocate for a leadership that, while authoritative, is fundamentally anti-tyrannical, grounded in the community's welfare and the principles of Islam.

Beheshti's elucidation of the guardianship of the Islamic jurist's role and authority within the Islamic Republic's constitution provides a critical framework for understanding the balance between divine guidance and the societal contract in Islamic governance. The nuanced portrayal of the supreme leader's authority, with its inherent limits and responsibilities, offers a unique perspective on the governance of an Islamic society, highlighting the dynamic interplay between religious authority, constitutional law, and the public interest.

In essence, this research underscores the enduring relevance of Beheshti's thought in the discourse on Islamic governance, presenting his work as a cornerstone in the development of the Islamic Republic of Iran's constitutional and legal framework. Beheshti's legacy, as examined through this study, offers invaluable insights into the implementing Islamic principles in the governance of a modern state, reflecting a profound engagement with the challenges of religious authority and political power .

Keywords: Supreme Leader [Vali-ye Faqih], Guardianship of the Islamic Jurist [Velayat-e Faqih], Absolute Authority of the Guardianship of the Islamic Jurist [Velayat-e Motlaghe-ye Faqih], General Authority of the Supreme Leader [Velayat-e Aamme-ye Faqih], Article Five of the Constitution, Public Interest, Martyr Beheshti.

ولایت فقیه و حدود اختیارات آن در اندیشه شهید دکتر بهشتی با نگاهی به قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

هادی طحان نظیف • استادیار، گروه حقوق عمومی و بین‌الملل، دانشکده معارف اسلامی و حقوق، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران، ایران.
tahan@isu.ac.ir
محمدصادق داریوند • دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق عمومی، دانشکده معارف اسلامی و حقوق، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
s.darivand@isu.ac.ir

چکیده

نظریه «ولایت فقیه» به عنوان پایه بنیادین تاسیس نظام جمهوری اسلامی ایران تلقی می‌شود. این نظریه با تلاش منتخبان ملت به صورت یک اصل ویژه در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب سال ۱۳۵۸ مورد تأکید قرار گرفته است. یکی از فقهای منتخب ملت در مجلس بررسی نهایی قانون اساسی که نقشی بی‌بدیل و تأثیر غیرقابل‌انکاری در تصویب و تثبیت اصل ولایت فقیه داشته است، مرحوم شهید آیت‌الله دکتر سیدمحمد بهشتی (ره) است. تحقیق پیش‌رو با روش «تحلیل محتوا» به این پرسش پاسخ می‌دهد که «ولایت فقیه و گستره اختیارات آن از چه جایگاهی در اندیشه شهید بهشتی برخوردار است و جایگاه نهاد ولایت فقیه در قانون اساسی از دیدگاه ایشان چگونه ارزیابی می‌شود؟» یافته‌های این پژوهش نشانگر آن است که از آنجایی که نهاد «ولایت فقیه» از نظر شهید بهشتی، استمرار نهاد امامت ائمه اطهار (علیهم‌السلام) در جامعه اسلامی به شمار می‌رود، این نهاد مرکز ثقل قانون اساسی و نظام جمهوری اسلامی محسوب شده و به همین سبب حدود اختیارات ولی فقیه حاکم، مطلق است؛ بدین معنا که اصل بر اعمال ولایت از جانب شخص فقیه حاکم از راه‌های پیش‌بینی شده در متن اصول قانون اساسی است، لکن این امر به معنای نفی صلاحیت وی برای اعمال ولایت مطلقه در مواقع ضرورت که دایرمدار مصلحت عمومی جامعه است، نخواهد بود.

واژگان کلیدی: ولی فقیه، ولایت فقیه، ولایت مطلقه فقیه، ولایت عامه فقیه، اصل پنجم قانون اساسی، مصلحت عمومی، شهید بهشتی.

مقدمه

در جهان امروز نظام‌های حقوقی بر پایه نظریه‌ای مشخص و مبنای فکری معینی بنیان‌گذاری شده‌اند و همواره تلاش شده است تا در عالی‌ترین سند رسمی کشور یعنی قانون اساسی هریک از این نظام‌ها، مؤلفه‌های بنیادین نظری سازنده نظام حقوقی درج شود. اساس فکری در نظام حقوقی اسلام و به‌ویژه مکتب شیعه امامیه، مسئله ولایت امر مسلمانان و امامت امت است. تا جایی که مبنای فلسفه حکمرانی تلقی می‌شود و چنان اهمیتی دارد که در روایتی از امام‌باقر (علیه‌السلام) وارد شده است «اسلام روی پنج پایه نهاده شده [است]؛ نماز، زکات، روزه، حج و ولایت و چنان‌که برای ولایت فریاد زده شد، برای هیچ چیز دیگری فریاد زده نشد» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۱۸). با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی ملت ایران، این نظریه به شکل جدی وارد عرصه حقوق اساسی کشور شد و با تصویب اصل ۵ توسط منتخبان ملت، این پایه مهم فکری در قانون اساسی سال ۱۳۵۸ متجلی شد. مفاد این اصل هیچ‌گونه سابقه‌ای در قانون اساسی مشروطه و حتی پیش‌نویس قانون اساسی جمهوری اسلامی ندارد و با ابتکار عمل برخی از فقهای برجسته حاضر در مجلس بررسی نهایی قانون اساسی و تصویب منتخبان این مجلس، در متن و مقدمه قانون اساسی تثبیت شد (نیکونهاد، ۱۳۹۴، ص ۴). یکی از این فقها که با ایراد سخنان خود در ضرورت وجود اصل ولایت فقیه نقش کلیدی در تصویب و تثبیت این نهاد در نظام حقوقی ایران ایفا کرد، مرحوم شهید آیت‌الله دکتر بهشتی بود. بهره‌مندی علمی و فقهی ایشان از محضر فقیهان شاخص و متمایزی مانند آیت‌الله‌العظمی بروجردی، علامه طباطبائی، آیت‌الله خوانساری و امام‌خمينی (رحمت‌الله علیهم)، برخورداری از تحصیلات دانشگاهی و کسب مدرک دکتری از دانشگاه تهران، مبارزه سیاسی جدی با نظام طاغوت و زندانی شدن توسط ساواک، حضور در شورای انقلاب، نایب‌رئیس بودن در مجلس خبرگان قانون اساسی و اداره بیشتر جلسات توسط ایشان و ریاست دیوان عالی کشور و شورای عالی قضایی از جمله ابعاد برجسته و ممتاز زندگانی شهید بهشتی است که حکایت از اهمیت و ارزش والای جایگاه اندیشه ایشان در پژوهش حاضر دارد (طحان‌نظیف و داریوند، ۱۴۰۲، صص ۲-۳). بر اساس اصل ۵ قانون اساسی، ولایت فقیه عادل در رأس نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران قرار گرفت، اما در ده سال نخست حد فاصل سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۸، با عنایت به مشکلات پیش‌آمده و صدور فرامین و احکام متعدد حکومتی از جانب امام‌خمينی (رحمت‌الله علیه) که در رأس آن‌ها توضیح و تبیین مفهوم ولایت مطلقه فقیه در نامه به

رئیس‌جمهوری وقت بود، در بازنگری سال ۱۳۶۸ قانون اساسی، لفظ «مطلقه» به اصل ۵۷ افزوده شد و حوزه اختیارات ولی فقیه را توسعه داد. مقصود از ولایت مطلقه فقیه، اختیارات ضروری ولی فقیه برای اداره جامعه است (بهنیا، ۱۳۸۷، ص. ۳).

مقاله پیش رو با استفاده از منابع کتابخانه‌ای در مقام پاسخ بدین پرسش است که آیا ولایت مطلقه فقیه در کلام و بیان شهید بهشتی وجود داشته است؟ اگر پاسخ مثبت است، ایشان ضرورت ولایت مطلقه فقیه را در عصر غیبت چگونه ارزیابی می‌کنند؟ دلایل اثبات‌کننده ولایت مطلقه برای شخص فقیه از نگاه ایشان چیست و گستره اختیارات ولی فقیه را تا چه اندازه می‌دانند؟

درباره روش تحقیق با عنایت به اهداف مقاله حاضر و نیز رعایت امانت در تبیین دیدگاه شهید بهشتی (رحمت‌الله علیه)، از روش تحلیل محتوا با محوریت متن استفاده شده است؛ زیرا این روش توصیف منظم برای استنباط مفاهیم مستور داده‌ها از پس گفتارهاست (جاوید، ۱۳۹۱، ص. ۱۵۸). مزیت ممتاز و برجسته این روش پژوهشی در این نکته است که نه تنها نظر و عقیده‌ای بر متن تحقیق تحمیل نمی‌شود، بلکه با استفاده از متن‌های دسته‌بندی‌شده موجود در جدول‌ها، نکات مهم و کاربردی استخراج می‌شود. در پژوهش حاضر بر طبق این روش تحقیقی، نسبت به انجام دادن مراحل زیر اقدام شده است.

- مرحله نخست: تولید اطلاعات در موضوع بحث

در راستای حصول به اطلاعات مورد نیاز در پژوهش و ایجاد برگه‌های موضوعی، منابع مربوط به نظر و عمل شهید بهشتی مورد بهره‌برداری و استفاده قرار می‌گیرد. مهم‌ترین منابع مطالعاتی در جدول «یک» معرفی شده است.

جدول «یک»: مشخصات کتاب‌های اصلی در موضوع ولایت فقیه

از منظر شهید آیت‌الله دکتر بهشتی (رحمت‌الله علیه)

کد	سال انتشار	عنوان کتاب
الف	۱۳۹۷	نظام اقتصادی در اسلام (مباحث کاربردی)
ب	۱۳۹۷	نظام اقتصادی در اسلام (مباحث نظری)

ج	۱۳۸۶	سخنرانی‌ها و مصاحبه‌های آیت‌الله شهید دکتر سید محمد حسینی بهشتی (جلد ۳)
د	۱۳۸۷	بانکداری، ربا و قوانین مالی در اسلام
ه	۱۳۸۶	ولایت، رهبری و روحانیت
و	۱۳۶۴	مشروح مذاکرات مجلس؛ بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (جلد ۱)
ز	۱۳۹۰	حزب جمهوری اسلامی (گفتارها، گفت‌وگوها، نوشتارها)
ح	۱۳۸۸	حزب جمهوری اسلامی (مواضع تفصیلی)
ط	۱۳۹۰	شناخت اسلام

- مرحله دوم: تبیین موضوع

برای آگاهی هرچه بیشتر موضوعات پژوهش، نگارندگان با اتخاذ رویکرد توصیفی، با تحلیل مهم‌ترین گفتارها و نوشتارهای موجود از شهید بهشتی در هر قسمت، سعی بر ترسیم نسبتاً جامع از دیدگاه فکری ایشان در مباحث مورد کاوش در پژوهش داشته‌اند.

- مرحله سوم: ترسیم جداول معنایی

کدگذاری فرایندی است که در خلال آن، متن مورد مطالعه و تحلیل قرار می‌گیرد و نگاه به تناسب دلالتی که دارد، یک عدد (کد) برای آن تعبیه می‌شود که در نتیجه آن، مفهوم مورد نظر در قسم مشخص و خاص خود جاگذاری می‌شود.

- مرحله چهارم: تحلیل عدد (کد)های تحلیلی

با عنایت به شبکه‌های مفهومی و معنایی درون متن، نویسندگان در زیر هرکدام از جداول، تحلیل‌های مرتبط با این شبکه‌ها را ارائه و به مقتضای هر بحث، این معانی را مکان‌یابی و جاگذاری کرده‌اند.

درباره پیشینه تحقیق، تاکنون برخی نویسندگان در مقام بیان جایگاه ولایت فقیه در جامعه اسلامی و نسبت آن با قانون اساسی از نگاه شهید بهشتی برآمده‌اند از جمله مرحوم داوود فیروزی

در مقاله خود با عنوان «رهبری و حکومت در اندیشه شهید بهشتی؛ نظریه امت و امامت»، در مقام تبیین نظر شهید بهشتی درباره نظام امت و امامت، اصل ولایت فقیه و رابطه آن با حاکمیت ملی و احزاب و نیز گستره اختیارات ولی فقیه برآمده است و با استناد به صحبت‌های ایشان در روند مشروح مذاکرات قانون اساسی، گستره اختیارات ولی فقیه از نگاه شهید بهشتی را محدود به اصل ۱۱۰ قانون اساسی تفسیر کرده‌اند (فیرحی، ۱۳۹۱، صص. ۳۰۷-۳۰۸). همچنین، سیدجواد ورعی در کتاب خود با عنوان نقش شهید بهشتی در تدوین قانون اساسی با تأکید بر حقوق مردم، در فصل ۴ کتاب به طرح دیدگاه‌های ایشان در موضوع رهبری و قلمرو اختیارات وی در ساختار نظام سیاسی و نسبت آن با حقوق ملت می‌پردازد و با استناد به صحبت‌های شهید بهشتی در مشروح مذاکرات قانون اساسی، اعتقاد دارند شهید بهشتی تنها ساختار قانون اساسی را مجرای اعمال ولایت از جانب ولی فقیه می‌دانند و ولی فقیه نمی‌تواند خارج از قانون اساسی به اعمال ولایت بپردازد (ورعی، ۱۳۹۸، صص. ۹۶-۹۸). محمد سروش محلاتی در کتاب بازگشت «از» بهشتی، بازگشت «به» بهشتی، مباحثی از اندیشه‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی شهید بهشتی را ارائه کرده و درصدد پاسخ به این پرسش بوده است که حال کنونی جامعه با این اندیشه‌ها چه نسبتی دارد و در کجا از آن‌ها بازگشت شده و چگونه می‌توان به آن‌ها بازگشت داشت و در همین راستا، به فراخور بحث، به مسئله ولایت فقیه از نگاه شهید بهشتی اشاره داشته و با آوردن استناداتی از صحبت‌های ایشان، ولایت مطلقه فقیه از نگاه ایشان را محدود و تعریف شده در حدود قانون اساسی دانسته است و اذعان می‌دارد که شهید بهشتی تشخیص مصلحت جامعه را موضوعی تخصصی می‌دانست که در اختیار شخص حاکم نیست، بلکه کارشناسان درباره آن نظر می‌دهند و تصمیم می‌گیرند (سروش محلاتی، ۱۳۹۷، ص. ۲۳).

از همین رهگذر، وجه تمایز این پژوهش با آثار یادشده در این است که اولاً، این پژوهش اختصاصاً به بررسی نظریه ولایت مطلقه فقیه از نگاه شهید بهشتی پرداخته و تاکنون پژوهشی با این عنوان و در این باره به رشته تحریر درنیامده است. ثانیاً، در مکتوبات یادشده، ولایت فقیه از نگاه شهید بهشتی محدود به قانون اساسی برداشت و چنین اذعان شده است که ولی فقیه صلاحیت اعمال ولایت خارج از طریق قانون اساسی را ندارد درحالی‌که مقاله پیش رو با نگاهی جامع‌الاطراف و کل‌نگر از گفتارها و نوشتارهای شهید بهشتی و نه صرفاً مشروح مذاکرات قانون

اساسی، به واکاوی ضرورت ولایت مطلقه فقیه، دلایل اثبات‌کننده ولایت مطلقه فقیه و حدود اختیارات آن از نگاه شهید بهشتی پرداخته است.

پژوهش حاضر در پنج بخش سامان یافته است. بدین ترتیب که ابتدا چهارچوب نظری تحقیق و ضرورت وجود «ولایت فقیه» در عصر غیبت معصوم (علیه‌السلام) از دید شهید بهشتی تشریح شده است (۱). سپس به بررسی دلایل اثبات‌کننده ولایت مطلقه فقیه از نگاه ایشان پرداخته است (۲) و پس از آن، حدود و گستره اختیارات ولی فقیه با نگاه به نظریه ولایت مطلقه فقیه از نگاه ایشان ارزیابی شده (۳) و درنهایت، به تبیین دیدگاه شهید بهشتی درباره جایگاه نهاد ولایت فقیه در قانون اساسی اقدام می‌شود (۴).

۱. چهارچوب نظری تحقیق و ضرورت ولایت فقیه در عصر غیبت معصوم (علیه‌السلام)

طبق اصول مکتب امامیه، ولایت از آن خداوند متعال است که پس از او به پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه و آله) و ائمه معصوم (علیهم‌السلام) تفویض و سپرده شده است. در زمان حاضر که عصر عدم دسترسی به امام معصوم (علیه‌السلام) است، بر اساس روایات مأثوره، ولایت به فقیه عادل جامع‌الشرایط محول شده است. درباره حدود اختیارات فقیه دارای ولایت میان فقها اختلاف‌نظر وجود دارد؛ دسته‌ای از ایشان قائل به ولایت مقیده و دسته‌ای دیگر قائل به ولایت مطلقه هستند. مقصود از ولایت مطلقه فقیه در پژوهش حاضر این است که فقهی که از نگاه مکتب اسلامی حائز اوصاف حکومت کردن است و از لحاظ دانایی، دین‌مداری و قدرت اداره جامعه، نسبت به دیگران از شباهت بیشتری به معصوم (علیه‌السلام) برخوردار بوده و توانایی تشکیل و استقرار حکومت اسلامی را داشته باشد، در مدیریت امور اجتماع از همه اختیارات حکومتی معصومان (علیهم‌السلام) بهره‌مند خواهد بود. «اطلاق داشتن ولایت» در این تعریف به مفهوم تعادل و تناسب میان تکالیف متعدد و دشوار نظام اسلامی و اختیارات وسیع ولی فقیه در امتداد اجرای تکالیف و محقق شدن وظایف حکومتی است (نیکونهاد، ۱۳۸۹، ص. ۲۲). معیار تشخیص اینکه فقهی معتقد به ولایت عامه/خاصه یا ولایت مطلقه/مقیده است، چند مورد است.

نخست: در گفتارها یا نوشتارهای شخص، تصریحی بر این موضوع وجود داشته باشد.

دوم: پذیرش امکان استقرار حکومت اسلامی و تدبیر مصالح اجتماعی جامعه حاکی از اعتقاد به

ولایت مطلقه و عدم پذیرش این موضوع حاکی از اعتقاد به ولایت مقیده است. سوم: قبول شأن و وظیفه اجرای حدود الهی در عصر غیبت که البته دائمی نیست، اما غالب فقهای معتقد به ولایت مطلقه آن را پذیرفته‌اند (غلامی و عزیزی، ۱۴۰۱، ص. ۵۲۰).

با بررسی ضوابط فوق درمی‌یابیم که شهید بهشتی (رحمت‌الله علیه) از قائلان به ولایت مطلقه فقیه بوده است؛ زیرا در سخنان ایشان هم تصریح بر این مطلقه و عامه بودن ولایت فقیه و هم تصریح بر امکان تشکیل حکومت اسلامی و ضرورت آن برای فقیه در عصر غیبت وجود دارد. افزون‌بر اینکه قرار گرفتن ایشان در سمت ریاست شورای عالی قضایی و دیوان عالی کشور که وظیفه اجرای حدود الهی را بر عهده دارد، دلیل قاطع دیگری بر اعتقاد ایشان به ولایت مطلقه و عامه فقیه به شمار می‌آید. در ادامه، به بررسی ضرورت، دلایل اثبات‌کننده و بررسی گستره و حدود اختیارات ولی فقیه در نگاه ایشان و با دقت در قانون اساسی پرداخته می‌شود.

درباره ضرورت ولایت فقیه در عصر غیبت باید اظهار داشت که بنا بر اعتقاد مکتب امامیه، نبی اکرم (صلی‌الله علیه و آله) هم احکام الهی را تبیین کرده و هم در راستای عملیاتی کردن آن‌ها نسبت به تأسیس حکومت مبادرت ورزیده و خود ایشان رهبری و زعامت جامعه اسلامی را بر دوش گرفته است. از آنجاکه دین اسلام، دین خاتم است، آنچه این خاتمیت را ضمانت می‌کند، استمرار ولایت و رهبری جامعه اسلامی است که در کتاب خدا و عترت پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه و آله) تجلی می‌یابد (جوادی آملی، ۱۳۹۱، صص. ۲۳۵-۲۳۹). بر اساس ادله فقهی و روایی، ولایت و رهبری جامعه در عصر غیبت که به امام معصوم (علیه‌السلام) دسترسی وجود ندارد، بر عهده فقیه جامع‌الشرایط است.

از آنجاکه ولایت فقیه تداوم‌بخش ولایت ائمه اطهار (علیهم‌السلام) در جامعه اسلامی شمرده می‌شود، ضرورت دارد تا فقیه از تمام اختیارات و شئون حکمرانی معصومان (علیهم‌السلام) جز مواردی که مختص به ایشان است، بهره‌مند باشد تا توانایی اداره جامعه اسلامی را داشته باشد.

جدول «دو»: مدارک مرتبط با ضرورت ولایت فقیه در عصر غیبت

کد	دلالت	منبع	متن
۱	ضرورت ولایت فقیه برای همه مسلمانان اعم از شیعه و سنی به یک اندازه اصالت و اعتبار دارد.	ح: ۳۸۹	شاید برخی تصور کنند که مفاد این اصل فقط با مبانی شیعه اثناعشری سازگار است که معتقد به امام دوازدهم و غیبت اوست و فقها را نایب عام او می‌دانند، ولی این تصور درست نیست؛ زیرا ضرورت ولایت فقیه همچون ضرورت اصل امامت ناشی از ضرورت حاکمیت مکتب در جامعه اسلامی است. در یک جامعه مکتبی، ولی امر باید برجسته‌ترین مثال علمی و عملی مکتب باشد. بنا بر اصل ۵ قانون اساسی و ضرورت ولایت فقیه، رهبری یک اسلام‌شناس عادل و باتقوا و شجاع و آگاه به زمان و مدیر و مدبر برای مسلمان سنی به همان اندازه اصالت و اعتبار دارد که برای مسلمان شیعی.
۲	معنای اطاعت از ولی فقیه در عصر غیبت	ط: ۹۹	اطاعت کسانی که بحق بر ما ولایت دارند و رعایت مصلحت خود ما و مصلحت عمومی ایجاب می‌کند که فرمان‌بردار آنان باشیم؛ نظیر اطاعت پیغمبر، امام، زمامداران و پیشوایانی که به فرمان پیغمبر و امام یا طبق موازین معتبر در عصر غیبت به این منصب رسیده باشند. این نوع اطاعت خودبه‌خود در محدوده‌ای است که خدا تعیین کرده و بنابراین، همواره مشروط به این است که دستور صاحبان این مناصب از حدود عدل و قانون تجاوز نکند و اطاعت‌کننده خود موظف است هر دستوری را که دریافت می‌کند، از این نظر ارزیابی کند و اگر آن را برخلاف عدل و

کد	دلالیت	منبع	متن
			قانون یافت، از اجرای آن خودداری ورزد.
۳	ضرورت رجوع به ولی فقیه و اطاعت از او در عصر غیبت امام معصوم (علیه السلام)	ط: ۴۱۹	در عصر ما که عصر غیبت امام منصوب است، شیعه دسترسی مستقیم به رهبری که از جانب خدا و پیغمبر تعیین شده باشد، ندارد. بنابراین، در این دوره شیعه باید برای شناخت صحیح اسلام به کسانی مراجعه کند که بر فهم قرآن توانا و از سیره نبی اکرم و امامان پس از او به اندازه کافی آگاه باشند و بتوانند با استفاده از این دو منبع، درباره مسائل روز نظر دهند.

شهید بهشتی (رحمت الله علیه) مانند دیگر فقهای مذهب امامیه، رجوع به ولی فقیه و اطاعت از او را در عصر غیبت امام معصوم (علیه السلام) موضوعی حتمی قلمداد می‌کند؛ زیرا در زمان حاضر، مسلمانان به امام معصوم منصوب از جانب خداوند دسترسی ندارند و باید برای شناخت اسلام به افرادی مراجعه کنند که مسلط بر فهم قرآن بوده و از سیره نبی اکرم و ائمه اطهار (علیهم السلام) به اندازه کافی آگاه باشند و بتوانند با استفاده از این دو منبع، درباره مسائل روز نظر دهند (کد ۳). به عقیده ایشان، افرادی مانند پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله)، ائمه اطهار (علیهم السلام) و پیشوایانی که به فرمان پیغمبر و امام یا طبق موازین معتبر در عصر غیبت به این منصب رسیده باشند، بر مسلمانان و جامعه اسلامی ولایت دارند و رعایت مصلحت شخصی و جمعی مسلمانان اقتضا دارد که فرمان‌بر ایشان باشند که البته این اطاعت مشروط بر این است که اولاً، در حدودی باشد که خداوند معین فرموده است و ثانیاً، دستورات و فرامین ایشان از مرز حق و عدل و قانون اسلام فراتر نباشد (کد ۲).

بر اساس اندیشه آیت الله بهشتی (رحمت الله علیه)، ضرورت ولایت فقیه مانند ضرورت اصل امامت ناشی از ضرورت حاکمیت مکتب در جامعه اسلامی است و مفاد اصل ولایت فقیه برای تمام مسلمانان و جامعه اسلامی اعم از شیعه و سنی به یک اندازه اعتبار و اصالت دارد؛ زیرا

ولی امر در جامعه مکتبی مسلمانان باید عالی‌ترین و کامل‌ترین الگوی علمی و عملی مکتب اسلام برای همه جامعه اسلامی باشد (کد ۱).

۲. دلایل اثبات‌کننده مطلقه بودن ولایت فقیه از نگاه شهید بهشتی

وسعت منابع مالی جامعه اسلامی و ضرورت تقسیم عادلانه و مدیریت حکیمانه آن‌ها، خود دلیلی قاطع بر مطلقه بودن گستره اختیارات ولی فقیه و نیز تشکیل حکومت اسلامی است؛ زیرا وجود این همه منبع مالی و درآمدهای مالیاتی نمی‌تواند غایتی جز تشکیل حکومت اسلامی به دست فقیه جامع‌الشرایط در عصر غیبت امام معصوم (علیه‌السلام) داشته باشد (مرتاضی، ۱۳۹۵، ص. ۲۸). از نگاه شهید بهشتی، حکومت اسلامی که بر اساس در نظر گرفتن مصالح عمومی جامعه تصمیم‌گیری و عمل می‌کند، وظیفه دارد تا در راستای رعایت مصالح امت اسلامی نسبت به مصرف این منابع مالی اقدام لازم را انجام دهد که تشخیص این موضوع با رهبری این حکومت است.

۱.۲. تثبیت قیمت کالاها در راستای مصالح امت

جدول «سه»: مدارک مرتبط با بحث تثبیت قیمت کالاها در راستای مصالح امت

کد	دلالیت	منبع	متن
۴	تثبیت قیمت کالاها در راستای مصالح امت ازجمله مصادیق مطلقه بودن ولایت است.	د: ۲۱۸	اگر حکومت طرفدار مصالح جامعه اسلامی طبق ضوابط اسلامی که اولاً، ضابطه تشخیص مصلحت، ضابطه اسلامی باشد و حکومت فقط روی مصلحت جامعه تصمیم بگیرد یک چنین قیمتی را در مؤسسات تولیدی یا توزیعی یا هر واحد دیگر ممنوع کرد، ممنوع کردن او حرمت می‌آورد.
۵	تثبیت قیمت کالاها در راستای مصالح امت ازجمله مصادیق مطلقه	د: ۲۴۱	تثبیت قیمت‌ها جایز نیست مگر برای امام یا ولی مسلمانان که جامعه را به اسلوی که اسلام می‌پسندد، اداره کند؛ یعنی يك وقت است که قدرت‌ها می‌آیند و در جهت منافع دیگران و منافع گروه خاص تثبیت

کد	دلالیت	منبع	متن
	بودن ولایت است.		قیمت می‌کنند که این حرام است. آن‌ها چه حقی دارند که چنین کاری بکنند؟ هرکس هر کاری دارد، آزاد بکند. يك وقت است که قدرتی و حکومتی، قیمتی را در جهت مصلحت مسلمین تثبیت می‌کند که والی و امام مسلمین هر کاری را که مصلحت اسلام و جامعه اسلامی ایجاب می‌کند، انجام می‌دهد. پس جهت مشخص است؛ تثبیت قیمت در جهت مصلحت امت. هیچ اشکال هم ندارد و حلال مشکل هم هست و تمام این مسائل حل می‌شود.
۶	با مطلقه دانستن ولایت فقیه می‌توان تعیین نرخ و سهمیه‌بندی کردن کالاها را در راستای مصالح امت صحیح تلقی کرد.	ز: ۱۳۲- ۱۳۳	در آن بینش از نظام ارزشی اسلام که نرخ‌گذاری از جانب حکومت اسلامی را نه تنها جایز می‌داند، بلکه يك وظیفه می‌داند، اگر الان حکومت ما به تعیین نرخ اقدام کند، می‌گوید کار اسلامی کرد، او را حمایت کنیم و در آن بینش از نظام ارزشی اسلام که فکر می‌کند نه، اسلام دین آزادی است، بنابراین، در نرخ هم آزاد است، انسان هر مقدار که کالا دارد به هر نحوی که می‌خواهد می‌فروشد و سزای گران‌فروش هم نخریدن است. او آزاد است بفروشد، او هم آزاد است نخرد. يك بینش می‌گوید در موقعی که کالاها کم است و عرضه کافی نیست، برای اینکه هنوز تولید کافی نیست و به اندازه کافی ارز نداریم تا وارد کنیم، بنابراین، نه می‌شود کالای وارداتی عرضه کرد نه می‌شود کالای تولیدی عرضه کرد، چون هنوز تولید زیاد نیست، باید سهمیه‌بندی کنیم؛ اگر نفت کم داریم، گیر همه کم بیاید.

کد	دلالیت	منبع	متن
			بنابراین، عدل اسلامی سهمیه‌بندی را ایجاب می‌کند.

یکی از امور اقتصادی جامعه، بحث قیمت‌گذاری دولت بر کالاها و محصولات است که در متون فقهی از آن به تسعیر یا تثبیت‌السعر تعبیر شده است. تسعیر در لغت به معنای چیزی است که قیمت و بهای شیء را معین و مشخص می‌سازد و در اصطلاح، امر سلطان یا نایب او یا هر شخصی که ولایت امر مسلمانان در ید اختیار اوست، به تجار و بازاریان است که برای حفظ مصلحت جامعه اسلامی، محصولات را به قیمت مشخصی معامله کنند و از گران یا ارزان‌فروشی آن کالا منع شوند (ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج ۶، ص. ۳۰). در میان فقها دو دیدگاه در این باره وجود دارد؛ عده‌ای از جمله شیخ طوسی و علامه حلی قائل هستند که فروشنده در تعیین قیمت محصول خویش دارای آزادی و اختیار است. از سویی قیمت‌گذاری دستوری موجب می‌شود تاجران کالاهای خود را از سطح بازار جمع‌آوری و از عرضه آن‌ها جلوگیری کنند. این موضوع موجب ضرر و زیان به مردم می‌شود و از این رو این را جایز نمی‌دانند (طوسی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص. ۲۱۲؛ حلی، ۱۴۱۴، ج ۱۲، ص. ۱۶۸). برخی دیگر از فقها مانند شیخ مفید و امام‌خمینی (رحمت‌الله علیه) معتقدند که امام و والی جامعه اسلامی می‌تواند در راستای رعایت مصالح امت اقدام به تعیین قیمت و تثبیت آن بر اجناس و کالاهای بازار کند (محمدی بلبان‌آباد، ۱۳۹۹، ص. ۸۷).

از نگاه شهید بهشتی (رحمت‌الله علیه)، اگر در جامعه اسلامی حکومتی برپا شد که طرف‌دار رعایت مصالح جامعه اسلامی باشد، چنانچه تشخیص مصلحت طبق ضوابط اسلامی باشد، تثبیت قیمت برای مؤسسات تولیدی یا صنعتی جامعه اسلامی ممنوعیت و حرمت می‌آورد (کد ۴). ایشان با استناد به کتاب تحریرالوسیله استاد خود - امام‌خمینی (رحمت‌الله علیه) - بیان می‌دارد که تنها امام معصوم (علیه‌السلام) یا والی جامعه اسلامی در عصر غیبت که نایب ایشان شمرده می‌شود و دارای بسط قدرت است، این اختیار را دارد که در راستای رعایت مصالح امت اسلامی به تثبیت قیمت کالاها و خدمات بپردازد؛ زیرا امام، مسلمانان جامعه را بر محور اصول و تعالیم اسلامی راهبری می‌کند برخلاف حکومت‌ها و قدرت‌هایی که در راستای منافع دیگران و گروهی خاص به

تثبیت قیمت کالا و خدمات می‌پردازند که این موضوع مورد قبول اسلام نیست و حرام تلقی می‌شود (کد ۵). شهید بهشتی عقیده دارد که در آن بینش از نظام ارزشی اسلام که نرخ‌گذاری از جانب حکومت اسلامی را نه تنها جایز می‌داند، بلکه وظیفه تلقی می‌کند، اگر حکومت به تعیین نرخ اقدام کند، می‌گوید کار اسلامی کرده است و آن را حمایت می‌کند. مثال بارز این موضع هنگام عدم تناسب میان تولید و توزیع در جامعه اسلامی، اقدام به سهمیه‌بندی است که اقتضای عدل اسلامی را دارد. بنابراین، با اعتقاد به این بینش که ولایت فقیه را مطلقه می‌انگارد، می‌توان تعیین نرخ و سهمیه‌بندی کردن کالاها را در راستای مصالح امت اقدامی درست دانست (کد ۶).

در مجموع، اظهارات شهید بهشتی نشان می‌دهد که ایشان دایره اختیارات ولی فقیه را وسیع‌تر از امور حسبه تفسیر می‌کند؛ زیرا اقدام حاکم اسلامی در اقتصاد که در راستای حفظ مصلحت مسلمانان و جامعه اسلامی باشد، با نظریه ولایت مطلقه فقیه سازگاری دارد؛ افزون‌بر اینکه شهید بهشتی به کتاب فقهی امام خمینی (رحمت‌الله علیه) که خود ایشان از جمله معتقدان جدی نظریه ولایت مطلقه فقیه هستند، استناد می‌کند که خود دلیلی بر اثبات مطلقه بودن ولایت فقیه است.

۲.۲. لایحه قانونی چگونگی واگذاری و احیای اراضی در حکومت جمهوری اسلامی ایران

جدول «چهار»: مدارک مرتبط با بحث چگونگی واگذاری و احیای اراضی

در جمهوری اسلامی ایران

کد	دلالیت	منبع	متن
۷	در لایحه زمین، تشخیص ولی امر در راستای حفظ مصلحت جامعه اسلامی ضروری است و اطلاق داشتن ولایت فقیه،	الف: ۷۶-۷۷	حق تصرف ولی امر در اموال خصوصی یا شخصی نه در جهت تأمین خواسته‌های ولی امر، بلکه در جهت حفظ مصالح ضروری است و تشخیص مصالح ضروری که مبنای تصرفات مشروع و مجاز ولی امر در اموال شخصی و خصوصی اشخاص حقیقی یا حقوقی قرار می‌گیرد، بر عهده خود ولی امر است و ولی امر در این جریان نمی‌تواند تابع دیگران باشد. [لذا] ولی امر در

کد	دلال‌ت	منبع	متن
	مینای تصرف ولی امر است.		این تشخیص می‌تواند از هر فرد یا گروهی که صالح بداند کمک گرفته، این تشخیص را بر عهده آن‌ها گذاشته و به تشخیص آن‌ها اعتماد کند؛ چون قطعاً ولی امر وقت اینکه در همه ابواب و مسائل، خودش رسیدگی کرده و رأساً به تشخیص مسائل بپردازد، نخواهد داشت.
۸	اولویت داشتن ولی امر بر مالکیت شخصی افراد در راستای مصالح جامعه	ب: ۱۸ و ۲۹	یکی از زیربناهای اساسی در نظام اقتصادی اسلام این است که حکومتی که نماینده جامعه می‌باشد، نسبت به تمام اموال شخصی در جهت مصالح ضروری جامعه بر خود مالک حق تقدم دارد؛ نه برای اینکه برای خودش کاخ بسازد، بلکه حکومتی که از این اموال شخصی در جهت مصالح جامعه انسان‌ها بخواهد استفاده بکند و استفاده از مال من و شما را در آن جهت لازم ببیند، اصلاً احتیاج به اجازه گرفتن از افراد جامعه ندارد، بلکه اصلاً بر ایشان حق تقدم دارد و این مورد از جمله نصوص صریح قرآن است.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، یکی از موارد چالش‌برانگیز در جامعه، مسئله زمین و چگونگی تقسیم‌بندی اراضی در کشور بود که در رژیم گذشته انجام شده بود. این مسئله از مهم‌ترین دغدغه‌های امام‌خمينی (رحمت‌الله علیه) و نیز اعضای شورای انقلاب اسلامی بود. ایشان سعی در سامان‌دهی این مسئله داشتند تا اینکه در ۲۵ شهریور سال ۱۳۵۸، جزئیات تقسیم اراضی کشور که به تأیید شورای انقلاب رسیده بود، منتشر شد. یکی از دلایل اثبات‌کننده ولایت مطلقه فقیه در این لایحه بدین‌گونه جلوه‌گر شد که ولی امر جامعه اسلامی نسبت به خود افراد از حق تقدم مالکیت در راستای نگاهبانی از مصالح عمومی جامعه برخوردار است.

از نظر شهید بهشتی، یکی از زیربناهای مهم و پایه‌ای نظام اقتصادی اسلام این است که

حکومتی که نماینده جامعه است، نسبت به تمام اموال شخصی در راستای مصالح ضروری جامعه بر خود آن مالک حق تقدم دارد و حکومتی که از این اموال شخصی در راستای مصالح جامعه استفاده کند و استفاده از اموال شخصی افراد جامعه را در آن راستا لازم ببیند، نیاز به اجازه گرفتن از افراد جامعه ندارد، بلکه اصلاً بر ایشان حق تقدم دارد و این مورد را ازجمله نصوص صریح قرآن می‌داند (کد ۸).

ایشان معتقد است که حق تصرف ولی‌امر جامعه اسلامی در اموال خصوصی یا شخصی افراد، آن هم نه برای تأمین خواست‌ها و نیازهای خویش، بلکه برای حفظ مصالح عمومی جامعه ضروری است و تشخیص مصالح ضروری که مبنای تصرفات مشروع و مجاز ولی‌امر در اموال شخصی و خصوصی اشخاص حقیقی یا حقوقی قرار می‌گیرد، بر عهده خود ولی‌امر است و وی در این جریان نمی‌تواند تابع دیگران باشد؛ البته ولی فقیه می‌تواند در راستای این تشخیص از افراد یا گروه‌های مورد اعتماد کمک گیرد یا بخشی از اجرای آن را بر عهده ایشان قرار دهد (کد ۷).

۳.۲. اخذ مالیات

جدول «پنج»: مدارک مرتبط با بحث اخذ مالیات‌ها

کد	دلالیت	منبع	متن
۹	نظریات فقهاء درباره مالیات	الف: ۱۲۰- ۱۲۱	بسیاری از فقهاء چنین نظر می‌دهند که مالیات‌های اسلامی همین مالیات‌هایی است که در کتاب و سنت از آن‌ها نام برده شده و اگر در یک نظام اجتماعی، همه کسانی که مالیات به آن‌ها تعلق می‌گیرد، آن را پرداخت نمایند، کافی است و جای خالی باقی نمی‌ماند.... [در مقابل] عده دیگری از فقهاء معتقد هستند که ممکن است در جامعه اسلامی نیازهای مالی و هزینه‌هایی پیش آید که با این مالیات‌ها تأمین نشود. در این حالت، همه مردم وظیفه دارند در حدود امکاناتشان در تأمین هزینه‌ها شرکت کنند.

کد	دلال‌ت	منبع	متن
۱۰	مقتضای ادله عامه ولایت فقیه این است که در صورت کافی نبودن مالیات‌های اسلامی، نسبت به وضع مالیات‌های جدید اقدام شود.	الف: ۱۲۳- ۱۲۵	هر وقت در جامعه اسلامی نیازهایی پیش بیاید که احتیاج به پول بیشتر دارد، بر هر مسلمانی واجب است که در حد توانایی با آنچه اضافه دارد، به میدان برود... بر این پایه، همه مسلمان‌ها متعهدند که کل هزینه‌های یک جامعه اسلامی را تأمین کنند... مسئله این است که آیا در این نوع اتفاق که هرکس با آنچه در توان دارد باید به صورت کفایی به میدان بیاید، افراد باید به میل خود این کار را انجام دهند یا در صورتی که به میل خود انجام ندادند، دولت می‌تواند از آن‌ها بگیرد؟ اگر هم‌اکنون جنگ یا سیل پیش بیاید و اعلام شود که هرکس با آنچه مقدور اوست، به کمک جنگ‌زدگان و سیل‌زدگان بیاید، آیا دولت می‌تواند این کمک‌ها را بگیرد یا این تکلیفی است که اشخاص باید با میل و اختیار خود انجام بدهند؟ این خود بحثی است؛ در این موارد اگر دولت اسلامی، امام و ولی‌امر و والی مسلمین مشاهده کرد کسانی که به اختیار خود این کمک‌ها را می‌آورند، تعدادشان کافی نیست و میزان آن کم است، می‌تواند با ضریب معینی مقرر کند که باید پرداخته شود و اگر نپرداختند از آن‌ها بگیرد. این می‌شود همان مالیات و مقتضای اصول عامه فقه ما در امر ولایت فقیه و ولایت بر مسلمین است که مالیات‌های مشخصی را وضع و آن را دریافت می‌کند. این امر به مقتضای ادله عامه ولایت است؛ زیرا ولی‌امر مسئول است و باید جامعه اسلامی

متن	منبع	دلالت	کد
را بگرداند و آن را اداره کند و لوازم این اداره را نیز فراهم کند... اگر او اداره نکند، چه کسی اداره می‌کند؟ هر وقت ما نتوانیم کشورمان را اداره کنیم، یک قیم لازم داریم؛ یا روسیه یا انگلیس یا آمریکا یا فرانسه یا آلمان یا ژاپن و بالاخره یکی از کبیرهای دنیا باید قیم من و شمای صغیر باشد مگر آنکه ما خود کبیر شویم که کبیر هستیم.			

افزون بر آنچه به عنوان منابع مالی حکومت اسلامی مانند خمس، زکات و... وجود دارد، مالیات‌های دیگری نیز وجود دارد که منحصر به اندازه و زمان خاصی نیست و حاکم اسلامی می‌تواند بنا بر نظر و تشخیص خود و هنگام نیاز به عمران و آبادانی کشور، جهاد در راه خدا، تأمین نیازهای فقیران یا دیگر موارد مانند آن که قوام زندگی مردم و کشور بدان وابسته است، وضع کند؛ زیرا خداوند متعال در آیه ۶ سوره احزاب تصریح می‌فرماید «النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ...» و به تبع آن، بر اموال و دارایی ایشان نیز حق ولایت دارد و می‌تواند هر طور که صلاح بدانند، در آن تصرف کند (سبحانی، ۱۴۲۴ق، ص. ۹۰۹).

یکی از اختیارات حاکم اسلامی، وضع و اخذ مالیات از مسلمانان است. بنا بر نظر شهید بهشتی (رحمت‌الله علیه)، درباره وضع و اخذ مالیات دو نظر میان فقها وجود دارد؛ بسیاری از فقها چنین نظر می‌دهند که مالیات‌های اسلامی همین مالیات‌هایی است که در کتاب و سنت از آن‌ها نام برده شده است و اگر در نظام اجتماعی، همه کسانی که مالیات به آن‌ها تعلق می‌گیرد، آن را پرداخت کنند، کافی است و جای خالی باقی نمی‌ماند. در مقابل، عده دیگری از فقها معتقد هستند که ممکن است در جامعه اسلامی نیازهای مالی و هزینه‌هایی پیش آید که با این مالیات‌ها تأمین نشود. در این حالت، همه مردم وظیفه دارند در حدود امکاناتشان در تأمین هزینه‌ها شرکت کنند (کد ۹). ایشان که خود از جمله قائلان به نظر دوم است، اعتقاد دارد وضع مالیات‌های جدید که بنا به ضرورت‌های روز برای اداره جامعه اسلامی مورد نیاز است، به مقتضای ادله عامه ولایت شایان

استنباط است؛ زیرا ولی امر مسئول است و باید جامعه اسلامی را بگرداند و آن را اداره کند و لوازم این اداره را نیز فراهم کند. به عبارت بهتر، چنانچه امور و اتفاقات پیش‌بینی‌ناپذیری مانند سیل، زلزله، جنگ و... در جامعه اسلامی رخ دهد، از آنجاکه ممکن است مالیات‌های مقدر اسلامی برای رسیدگی به این امور کافی و وافی نباشد، ولی فقیه می‌تواند بر اساس مقتضای اصول عامه فقه امامیه در ولایت فقیه و ولایت بر مسلمانان نسبت به اخذ مالیات اقدام کند. بنابراین، اگر زمامدار حکومت مسلمانان دید که کار واجبی به زمین مانده است و نیاز به خرج دارد، به مردم اعلام می‌کند هرکس هر مقدار که دارد، کمک کند و اگر مشاهده کرد که کسانی که با میل خود کمک می‌کنند از نظر تعداد کم هستند یا میزان کمکشان به قدر کفایت نیست، ضریب‌های معینی را مشخص می‌کند؛ یعنی مالیات‌های مشخصی را وضع و آن را دریافت می‌کند. دکتر بهشتی (رحمت‌الله علیه) معتقد است که اگر ولی فقیه در راستای اداره جامعه اسلامی برای تأمین پشتوانه مالی دولت اسلامی اختیار وضع و اخذ مالیات نداشته باشد، این مسئله زمینه‌ساز سلطه اقتصادی و سیاسی بیگانگان بر امت اسلامی می‌شود. این موضوع که حکومت ظلم و جور نباید بر مسلمین حاکم باشد و معیارها و زیربنای فکری و فقهی مذهب امامیه در ارتباط با ادله عامه ولایت و حکومت نسبت به تأمین نیازهای ضروری جامعه، اجازه وضع مالیات‌های اضافی را به ولی فقیه می‌دهد (کد ۱۰).

۴.۲. حکم قاضی بر اساس علم خود

جدول «شش»: مدارک مرتبط با بحث حکم قاضی بر اساس علم خود

کد	دلائل	منبع	متن
۱۱	ولایت فقیه همان ولایت امام و پیامبر است.	ج: ۱۸	مسئله علم قاضی فعلاً در نظام قضایی ما بر مبنای فتوای امام است نه بر مبنای رأی منتخب شورای عالی قضایی؛ مبنای فتوای امام در مورد ولایت این است که ولایت فقیه ولی امر همان ولایت امام و پیغمبر است و قاضی می‌تواند بر اساس علم خودش حکم کند.

یکی از دلایل اثبات‌کننده نظریه ولایت مطلقه فقیه، بحث ولایت بر قضا از سوی فقیه است؛

زیرا در این نظریه، همه امور حکومتی و سیاسی از جمله مسئله قضاوت جزو حدود اختیارات و تکالیف ولی فقیه شمرده می‌شود. در نظام قضایی جمهوری اسلامی ایران عمدتاً مبنای اعمال صلاحیت‌های قضایی بر پایه نظرهای فقهی امام خمینی (رحمت‌الله علیه) است. نظر و فتوای امام خمینی (رحمت‌الله علیه) در کتاب تحریرالوسیله در خصوص علم قاضی در صدور حکم چنین است « برای قاضی جایز است که به علمش - بدون بینة یا اقرار یا قسم - در حقوق مردم، بلکه در حقوق خدای متعال حکم کند، بلکه اگر بینة مخالف علم او بود، حکم به بینة جایز نیست. همچنین، قسم دادن کسی که به نظر او دروغ‌گوست، جایز نیست؛ البته برایش جایز است که در چنین صورتی اگر بر او متعین نباشد، متصدی قضاوت نشود» (خمینی، ۱۳۸۵ الف، ج ۲، ص. ۴۳۵).

شهید بهشتی که طبق حکم امام خمینی به ریاست دیوان عالی کشور و شورای عالی قضایی منصوب بود، در زمان تصدی بر شورای عالی قضایی در همین راستا بیان داشت که مسئله علم قاضی فعلاً در نظام قضایی ما بر مبنای فتوای امام است و مبنای فتوای امام در مورد ولایت این است که ولایت فقیه ولی‌امر همان ولایت امام و پیغمبر است. بنابراین، قاضی می‌تواند بر اساس علم خودش حکم کند (کد ۱۱). شهید بهشتی (رحمت‌الله علیه) در تبیین مسئله علم قاضی، به فتوای امام درباره مطلقه بودن ولایت فقیه استناد می‌کند که نشان‌دهنده اعتقاد ایشان به این مسئله است.

۳. حدود و گستره اختیارات ولی فقیه با نگاه به نظریه ولایت مطلقه فقیه از دیدگاه شهید بهشتی

درباره محدوده اختیارات ولی فقیه در عصر غیبت معصوم (علیه‌السلام) دو دیدگاه بیان شده است؛ ولایت مطلقه و ولایت مقیده. ولایت مطلقه فقیه به این معنی است که فقیه تمام اختیارات حکومتی امام را داراست مگر آن اختیاراتی که با ادله معتبر استثنا شود. در دیدگاه ولایت مقیده اصل بر این است که فقیه فاقد اختیارات حکومتی است مگر آن مواردی که برای وی به اثبات برسد (راجی، ۱۳۸۷، ص. ۸).

۱.۳. ولایت مطلقه فقیه

ولایت مطلقه فقیه یعنی کسی که از دیدگاه اسلام واجد شرایط حکومت است و از نظر علم، تقوا و مدیریت جامعه شباهت بیشتری به معصوم دارد و می‌تواند حکومت تشکیل دهد و در تدبیر امور جامعه همه اختیارات امام معصوم را دارد. ولایت دقیقاً به معنای حکومت، تدبیر امور اجتماعی و مدیریت کلان جامعه است و اطلاق «ولایت» به مفهوم تناسب و توازن میان وظایف گسترده و سنگین حکومت اسلامی و اختیارات وسیع حاکم اسلامی در راستای وظایف و تکالیف حکومتی است (جوادی آملی، ۱۳۹۱، صص. ۴۶۳-۴۶۴).

۲.۳. ولایت مقیده فقیه

مهم‌ترین مفهوم در ولایت مقیده، مفهوم «امور حسبه» است. حسبه به اموری اطلاق می‌شود که مورد نیاز عموم است و جامعه هرگز از آن بی‌نیاز نیست. دیدگاه شرع هم در اهتمام به عدم اهمال آن محرز شده و تحقق آن در جامعه ضروری است. این امور هرگاه متصدی خصوصی یا عمومی داشته باشد، به وی واگذار می‌شود، اما اگر ثابت شود که مربوط به نظر امام است یا احتمال دهیم که نظر فقیه در آن دخالت داشته باشد، باید به فقیه ارجاع شود (خمینی، ۱۳۷۹، ج ۲، ص. ۶۶۵). مطالعه بحث مربوط به امور حسبه در کتاب‌های فقهی نشان می‌دهد که فقها تصدی حسبه را نوعی ولایت تلقی کرده و آن را ضروری‌ترین وظایف و اختیارات فقیه دانسته و شامل آن دسته از امور عام‌المنفعه شمرده‌اند که جامعه هرگز از آن بی‌نیاز نیست مانند تصرفات ضروری در اموال صغار، تعیین قیم بر آن‌ها، جهاد امر به معروف و نهی از منکر، قضاوت، اجرای حدود و قصاص و برخی دیگر این امور را از موارد ولایت فقیه دانسته‌اند که اثبات آن نیاز به دلیل خاص دارد. در هر حال، امور حسبه از واجبات کفایی شمرده می‌شود و برای همین، شرایط اجرای هر مورد تابع احکام مربوط به آن است و همه موارد امور حسبه از نظر شرایط اجرا یکسان نیست (عمید زنجانی، ۱۳۷۶، صص. ۱۵ و ۱۸). حدود اختیارات ولی فقیه در جامعه اسلامی از نگاه شهید بهشتی به شرح زیر است.

جدول «هفت»: مدارک مرتبط با حدود اختیارات ولی فقیه

کد	دلالیت	منبع	متن
۱۲	۱. لازمه اعتقاد به ولایت بر غُیْب و قَصْر برای فقیه، زندگی در سایه حکومت کفر و ظلم است. ۲. نظام جمهوری اسلامی بر اساس اعتقاد ولایت عامه فقیه به وجود آمده است.	الف: ۶۸	بعضی از فقها در باب ولایت فقیه در حد ولایت بر غُیْب و قَصْر بیش از این قائل نیستند. ما می‌گوییم همه آقایانی که نظر فقهی‌شان این است، نظرشان محترم، اما این نظر محور اداره امور حکومت اسلامی نیست؛ برای اینکه از نظر آن آقایان ما حکومت اسلامی هم دیگر نداریم؛ برای اینکه با آن ولایت بر غُیْب و قَصْر که نمی‌شود حکومت کرد. این لازمه‌اش این است که ما همیشه تحت حکومت کفر و ظلم و غیراسلام زندگی کنیم؛ لازمه طبیعی‌اش این است. اصلاً این جمهوری اسلامی بر اساس اعتقاد به ولایت عامه فقیه به وجود آمده است.
۱۳	شهید بهشتی مانند استاد خود - امام خمینی (رحمت‌الله علیه) - از جمله قائلان به نظریه ولایت عامه فقیه بود.	الف: ۶۸	در مورد ولایت فقیه من صریحاً عرض کنم که فتوای فقهی امام که با ایشان هم مفصل بحث کردیم، همان ولایت عامه بدون حد است. ایشان فقط در یک مورد شبهه می‌کنند و آن این است که آیا جهاد تعرضی و جهاد ابتدایی را باید مشروط به اذن امام معصوم بدانیم یا اینکه در آن مورد فقیه می‌تواند اذن دهد. ظاهر فتوای ایشان، مطلبی که یک بار همین دو سال قبل هم از ایشان سؤال کردیم، این است که در این مورد ایشان شبهه می‌کنند و مثل اینکه اذن امام معصوم را شرط می‌کنند. به جز یکی دو مورد دیگر، ولایت فقیه و امام و نبی را در یک ردیف می‌دانند.

متن	منبع	دلالت	کد
ما برای امامت اسلامی، ولایت مطلقه قائل هستیم. ما معتقدیم امامت در جهت مصالح عامه مردم هر تصرفی را لازم بدانند، می‌کند و این امر با حقوق شخصی افراد منافاتی ندارد. در حقیقت این قوانینی که در رابطه با مالکیت شخصی و خصوصی و... هست، حریم اشخاص را نسبت به یکدیگر معلوم می‌کند نه نسبت به کل جامعه. برای امامت که می‌خواهد در خط کل جامعه حرکت کند، دیگر این مرزها و حریم‌ها وجود ندارد. این اساس ولایت مطلقه امامت در بینش اجتماعی، اقتصادی و حقوقی است.	الف: ۱۷۷	۱. ولی فقیه که امام جامعه اسلامی است، از ولایت مطلقه برخوردار است. ۲. ولایت مطلقه امام مسلمانان اساس و مبنای بینش حقوقی، اجتماعی و اقتصادی نظام اسلامی ایران است. ۳. برای امام جامعه اسلامی که می‌خواهد کل جامعه را اداره و رهبری کند، مرز و حریم مالکیت اشخاص نسبت به اموال خود در مقابل دیگری وجود ندارد و در صورت تشخیص مصلحت می‌تواند در آن	۱۴

متن	منبع	دلالت	کد
		تصرف کند.	
در میان فقه‌های معاصر ما، فقهی که از همان اول خیلی قاطع به این مسئله معتقد بود و تا آخر هم ایستاد و در این راه موفقیت تاریخی جهانی را برای انقلاب اسلامی به وجود آورد، امام بود. ایشان در بحث‌هایشان با قاطعیت بسیار به ولایت مطلق امامت معتقد بودند؛ چه درباره امام معصوم و چه در مورد امام غیر معصوم به طور کلی. شاید همین اواخر بود حدود چند ماه قبل که در حضور ایشان باز این بحث را مطرح کردیم، دیدیم ایشان همچنان روی این امامت مطلق تکیه می‌کنند.	الف: ۱۷۸	شهید بهشتی مثل استاد خود – امام خمینی (رحمت‌الله) – قائل به ولایت مطلقه فقیه بود.	۱۵

مرحوم شهید بهشتی در زمینه حدود اختیارات ولی فقیه به هر دو بحث ولایت عامه و ولایت مطلقه فقیه اشاره داشته است.

ایشان درباره ولایت عامه فقیه معتقد بود که نظام جمهوری اسلامی بر اساس اعتقاد ولایت عامه فقیه به وجود آمده است و نظر برخی از فقها که حدود ولایت فقیه را در حد ولایت بر غُیْب و قَصْر و بیش از این نمی‌دانند، محترم می‌شمارد، اما آن را محور اداره حکومت اسلامی تلقی نمی‌کند؛ زیرا با اعتقاد به این حد از ولایت نمی‌توان حکومت اسلامی را اداره کرد و این مستلزم آن است که مسلمانان همواره تحت ستم و ظلم حکومت‌های طاغوتی باشند و از استقلال سیاسی برخوردار نباشند (کد ۱۲). ایشان که خود از شاگردان میرزا امام خمینی (رحمت‌الله علیه) بودند، با استناد به فتوای فقهی ایشان بیان می‌دارد که ایشان ولایت فقیه و ولایت نبی اکرم (صلی‌الله علیه و آله) و امام معصوم (علیه‌السلام) را در حوزه اختیارات حکومتی جز چند مورد مانند جهاد ابتدایی و جهاد تعرضی که نیاز به اذن معصوم دارد، در یک ردیف می‌دانند و برای فقیه قائل به ولایت عامه بدون حد هستند (کد ۱۳).

همچنین، آیت‌الله بهشتی درباره ولایت مطلقه فقیه اعتقاد داشتند که ولی فقیه در جامعه اسلامی از ولایت مطلقه برخوردار است؛ زیرا اولاً، نظریه ولایت مطلقه امام جامعه اسلامی، اساس و مبنای پیش حقوقی، اجتماعی و اقتصادی نظام جمهوری اسلامی ایران تلقی می‌شود و ثانیاً، برای امام جامعه اسلامی که می‌خواهد کل جامعه را اداره و رهبری کند، مرز و حریم مالکیت اشخاص نسبت به اموال خود در مقابل دیگر افراد وجود ندارد و ولی فقیه در صورت تشخیص مصلحت می‌تواند در آن تصرف کند (کد ۱۴). ایشان که خود از شاگردان مبرز مکتب فقهی امام خمینی (رحمت‌الله علیه) بودند، با استناد به مباحثات فقهی با ایشان بیان می‌دارد که امام خمینی (رحمت‌الله علیه) با قاطعیت بسیار به ولایت مطلقه به شکل کلی برای امام معصوم (علیه‌السلام) و امام غیرمعصوم معتقد هستند و ولایت فقیه و ولایت معصومان (علیه‌السلام) را در حوزه اختیارات حکومتی در یک حد دانسته‌اند و برای فقیه قائل به ولایت مطلقه هستند (کد ۱۵).

با توجه به تبیین نظر شهید بهشتی، دیدگاه‌هایی که ولایت فقیه از نگاه ایشان را تنها محدود به قانون اساسی تلقی می‌کند، درست به نظر نمی‌رسد (فیرحی، ۱۳۹۱، صص. ۳۰۷-۳۰۸؛ ورعی، ۱۳۹۸، صص. ۹۶-۹۸؛ سروش محلاتی، ۱۳۹۷، ص. ۲۳)؛ زیرا تاریخ ایراد سخنرانی‌های شهید بهشتی درباره ولایت مطلقه و عامه فقیه پس از تصویب قانون اساسی در سال ۱۳۵۹ بوده است و نه پیش از تصویب قانون اساسی. به عبارت دیگر، اگر بیانات شهید بهشتی پیش از تصویب قانون اساسی بود، با نگاهی به بیانات ایشان در مشروح مذاکرات، این نظر مورد تأیید بود که ایشان ولایت فقیه را تنها در چهارچوب قانون اساسی تفسیر می‌کنند درحالی‌که شهید بهشتی اولاً، خود از جمله اعضای مؤثر در روند تصویب اصول قانون اساسی و به‌خصوص اصل ولایت فقیه بود و ثانیاً، گفتارهای ایشان که پس از تصویب قانون اساسی بوده است، نشان می‌دهد که ولایت فقیه دارای چهارچوب است و به شکل ضابطه‌مند از راه قانون اساسی اعمال می‌شود، اما این به معنای نفی صلاحیت از ورود ولی فقیه در مسئله جدید و مستحدث برای حفظ مصالح مسلمانان نیست.

۴. جایگاه نهاد ولایت فقیه در قانون اساسی

جایگاه نهاد ولایت فقیه و رهبری جامعه اسلامی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به‌مثابه یک پایه حقوق اساسی بر ضرورت پرداختن به گفتمان رهبران سیاسی جمهوری اسلامی ایران ازجمله مرحوم شهید بهشتی که خود در روند تصویب قانون اساسی و به‌خصوص اصل ولایت فقیه

تأثیر انکارناپذیری دارد، مهر تأیید و تأکید می‌زند؛ زیرا ولی فقیه در قانون اساسی مطابق اصل ۵، ولی امر و امام امت اسلامی شمرده می‌شود و بر اساس اصل ۱۰۷، ولایت امر و همه مسئولیت‌های ناشی از آن را بر عهده دارد (نیکونهاد، ۱۳۹۴، ص. ۲۲۹).

با نگاه به آثار مکتوبی که از مرحوم شهید بهشتی منتشر شده است، روشن می‌شود که جایگاه نهاد ولایت فقیه در قانون اساسی از نگاه ایشان به شرح زیر است.

جدول «هشت»: مدارک مرتبط با جایگاه نهاد ولایت فقیه در قانون اساسی

کد	دلالیت	منبع	متن
۱۶	مرکز ثقل در قانون اساسی نظام جمهوری اسلامی، نهاد ولایت فقیه است.	و: ۳۷۸	اگر قرار است که نظام آینده ما جمهوری اسلامی باشد، در این صورت باید رهبری و مرکز ثقل اداره‌اش بر دوش کسی باشد که چه از نظر آگاهی به اسلام و چه از نظر التزام و مقید بودن به وظایف یک مسلمان، در تمام وظایف فردی، سیاسی، خانوادگی، اجتماعی الگو و نمونه باشد... ملت ما در طول انقلاب و در فراندم اول انتخاب خودش را کرد؛ گفت جمهوری اسلامی. با این انتخاب، چهارچوب نظام حکومتی بعدی را خودش معین کرده و در این اصل و اصول دیگر این قانون اساسی که می‌گوییم بر طبق ضوابط و احکام اسلام، در چهارچوب قواعد اسلام بر عهده یک رهبر آگاه و اسلام‌شناس و فقیه، همه به‌خاطر آن انتخاب اول ملت ماست. در جوامع مکتبی در همه جای دنیا مقید هستند که حکومتشان بر پایه مکتب باشد.
۱۷	نهاد ولایت فقیه در اصول قانون اساسی در رأس مدیریت	ه: ۲۴۵- ۲۴۶	ما در اصول قانون اساسی این‌طور گفتیم که جامعه ما يك جامعه اسلامي است. يك جامعه‌اي است که مي‌خواهد با اسلام اداره شود. مي‌خواهد در راه اسلام

کد	دلال‌ت	منبع	متن
	کشور قرار می‌گیرد.		بنامند؛ آن هم اسلام راستین؛ اسلامی که فقه‌های متخصص در شناخت اسلام که باتقوا، روشن‌بین و آگاه به مسائل روز باشند، برای مردم بیان می‌کنند. برای این منظور گفتیم جامعه اسلامی ما به این شکل اداره می‌شود که رهبری عالی، فقیه، باتقوای متعهد، مبارز آگاه غیردنیاطلب، فقیه‌ای که مستبد نیست، دیکتاتور نیست، فقیه‌ای که مردم‌دوست است؛ فقیه‌ای با چنین خصلت‌هایی در رأس قوه مدیریت مملکت قرار می‌گیرد.
۱۸	حضور مؤثر فقها در به ثمر رساندن ارزش‌های اسلامی در جامعه اسلامی	ح: ۳۹۰	حضور فقیه برجسته آگاه و باتقوا در اداره جامعه و عدالت و تقوایی که همواره از آن‌ها در مقام رهبری و مسئولیت اداره جامعه تجلی می‌یابد، عامل بسیار مؤثری در ساخت جامعه اسلامی و امت و رشد فضیلت‌های ارزشمند اسلامی در همه دستگاه‌های اجرایی و کل جامعه است. این نقش از آن جهت که در میدان کار و عمل، آن هم کار سخت حکومت کردن، به ظهور می‌رسد، بسیار مؤثرتر از آن است که نقش الگویی آن‌ها صرفاً در مقام یک رهبر فکری و معنوی محدود گردد.
۱۹	شخصی که دارای شرایط اساسی یادشده در اصل ۱۰۹ قانون اساسی از جمله فقا‌هت،	ح: ۳۷۸-۳۸۰	از بطن امت اسلامی همواره افرادی به‌عنوان امام سر بر می‌آورند که الف. نسبت به مکتب آگاه‌ترین باشد؛ چون رهبری در حوزه مکتب، آگاهی و صاحب‌نظری و عمق علمی و تحقیقی نسبت به تعالیم و معیارهای مکتب را لازم

کد	دلالیت	منبع	متن
	عدالت، تقوا، تدبیر، حکمت و شجاعت باشد و مورد پذیرش آگاهانه مردم قرار گیرد، می‌تواند در مسند ولی فقیه در جامعه اسلامی قرار گیرد و رهبری ولی فقیه ادامه‌دهنده ولایت و امامت ائمه اطهار (علیهم‌السلام) است و این مسئله در اصل‌های ۵ و ۱۰۷ قانون اساسی منعکس شده است.		دارد. ب. نسبت به مکتب مؤمن‌ترین و برای استقرار آن مشتاق‌ترین و مصمم‌ترین باشد. ج. اخلاق و رفتار و شیوه زندگی و برخوردشان الگو و نمایشگر مکتب باشد. د. هوشیاری و تدبیر و حکمت و شجاعت لازم برای رهبری را دارا باشد. هـ. مورد قبول مردم و برخاسته از بین آنان باشد؛ بدان‌گونه که با قبول و پذیرش آگاهانه و درعین‌حال، مؤمنانه و پر از عاطفه و شوق آن‌ها همراه باشد. در اوج این ارزش‌ها، امامان منصوب و منصوب و معصوم‌اند و در رده بعد، فقیهان و اسلام‌شناسان بالیمان و باتقوای آگاه و شجاع و مدبر که رهبری آن‌ها تداوم همان امامت اسلام است در درجه‌ای پایین‌تر از امامت امامان منصوب و معصوم.
۲۰	عمل رهبر بر اساس مصلحت اکثریت است نه خواست اکثریت	هـ: ۱۹۰- ۱۹۱	انتخاب حکومت با خواست اکثریت است. انتخاب رهبر با خواست اکثریت است، اما عمل رهبر ممکن است با خواست و تمایلات اکثریت متناسب نباشد. عمل رهبر در اینجا با مصلحت اکثریت متناسب است نه با تمایلات اکثریت. این است که حکومت و رهبر در يك جامعه مسلکی، در درجه اول مربی است، در درجه دوم مدیر است. اداره آن جامعه آهنگ تربیت دارد. لذا امام و رهبر در چنین حکومتی مرشد و

کد	دلالیت	منبع	متن
			راهنما نیز هست.

شهید بهشتی اعتقاد دارد که قانون اساسی در یک جامعه مکتبی برآمده از انتخاب نخست مردم آن کشور است و از این رو که ملت مسلمان ایران در گام نخست، نوع نظام حکمرانی خود را به شکل جمهوری اسلامی انتخاب کرده است، مرکز ثقل اداره چنین حکومتی باید بر عهده کسانی قرار گیرد که هم از لحاظ علمی و هم از لحاظ عملی به وظایف اسلامی خود ملتزم و برای مردم سرمشق باشند. برای همین، هدایت و رهبری این جامعه بر عهده رهبر اسلام و رهبر آگاه و اسلام‌شناس و فقیه در چهارچوب قواعد و ضوابط اسلامی قرار می‌گیرد (کد ۱۶). از نگاه دکتر بهشتی، حضور فقیه یا فقهای برجسته آگاه و باتقوا در اداره جامعه و عدالت و تقوایی که همواره از آن‌ها در مقام رهبری و مسئولیت اداره جامعه تجلی می‌یابد، عامل بسیار مؤثری در ساخت جامعه اسلامی و رشد فضیلت‌های ارزشمند اسلامی در همه دستگاه‌های اجرایی و کل جامعه است (کد ۱۸). ایشان به عنایت به شرط فقاها، عدالت و تقوا در شخص رهبر باور دارد. در جامعه‌ای که مردم آن مسلمان هستند و می‌خواهند در راه اسلام رشد کنند، ضرورت دارد که مسائل اسلامی را فقهای متخصص در شناخت اسلام که باتقوا، روشن‌بین و آگاه به مسائل روز هستند، برای مردم بیان کنند. از این رو نهاد ولایت فقیه و رهبری در اصول قانون اساسی در رأس قوه مدیریت کشور قرار گرفته است (کد ۱۷).

از منظر شهید بهشتی، به دلیل نقش بنیادین «امامت» در اسلام و جامعه اسلامی، تنها شخصی که دارای شرایط اساسی یادشده در اصل ۱۰۹ قانون اساسی از جمله فقاها، عدالت، تقوا، تدبیر، حکمت و شجاعت است و مورد پذیرش آگاهانه مردم قرار می‌گیرد، می‌تواند در مسند و جایگاه ولایت فقیه در جامعه اسلامی قرار گیرد. از آنجاکه رهبری ولی فقیه ادامه‌دهنده ولایت و امامت ائمه اطهار (علیهم‌السلام) است و این مسئله در اصل‌های ۵ و ۱۰۷ قانون اساسی مصوب سال ۱۳۵۸ منعکس شده، ولی فقیه از اختیارات حکومتی ائمه اطهار (علیهم‌السلام) برخوردار است و این مسئله محدودکننده ولی فقیه به قانون اساسی نیست (کد ۱۹). در چنین موقعیتی، عمل رهبر جامعه که با خواست اکثریت بر سر کار آمده است، بر اساس در نظر گرفتن مصالح همه

افراد جامعه و نه خواست اکثریت خواهد بود (کد ۲۰).

البته ذکر این نکته ضروری می‌نماید که از منظر شهید بهشتی در وهله نخست ولی فقیه باید از راه قانون اساسی نسبت به وظایف و اختیارات قانونی خویش بیردازد (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۶۴، ج ۳، ص. ۱۶۸۶)، اما این به معنای نفی صلاحیت از ورود او به مسئله جدیدی که برای تأمین مصالح امت اسلامی است، نخواهد بود؛ زیرا در خلال مباحث مطروح بیان شد که شهید بهشتی قائل به ولایت مطلقه برای ولی‌امر و امام جامعه اسلامی بوده است و برای ولی‌امر که می‌خواهد کل جامعه را اداره و رهبری کند، دیگر این مرزها و حریم‌ها وجود ندارد و این اساس ولایت مطلقه امامت در بینش اجتماعی، اقتصادی و حقوقی است؛ افزون‌بر اینکه امام خمینی (رحمت‌الله علیه) که استاد شهید بهشتی بودند، کمتر از یک ماه پس از تصویب قانون اساسی بر این نکته تأکید داشتند که آنچه در قانون اساسی برای ولی فقیه ذکر شده است، تنها برخی شئون ولایت فقیه را دربرمی‌گیرد و ولایت فقیه در اسلام فراتر از قانون اساسی است (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۱، ص. ۴۶۴) و سیره حکمرانی امام خمینی (رحمت‌الله علیه) در حکم تأسیس مجمع تشخیص مصلحت نظام و نیز فرمان تشکیل شورای بازنگری قانون اساسی، بر این نکته صحه می‌گذارد.

نتیجه‌گیری

از تحلیل و بررسی‌های انجام‌شده در متن پژوهش می‌توان نتایج زیر را استنباط کرد.

۱. ولایت فقیه از نظر شهید بهشتی بدین معناست که در عصر غیبت و عدم دسترسی به امام معصوم (علیه‌السلام)، بر اساس منابع و موازین معتبر از کتاب و سنت، فقیه جامع‌الشرایطی که اکثریت مردم او را به رهبری پذیرفته باشند، زمام امور جامعه اسلامی را به دست می‌گیرد و بر جامعه اسلامی ولایت خواهد داشت.

۲. از نگاه ایشان، انتخاب حکومت و رهبر با خواست و تمایل اکثریت مردم صورت می‌پذیرد، اما این به معنای هماهنگی کامل تصمیم و عمل رهبر با تمایلات غالب مردم نیست؛ زیرا عمل رهبر در جامعه اسلامی با مصالح اکثریت مردم تناسب دارد. این اصل ناشی از تقدم مصلحت جامعه بر مصلحت افراد در بینش اسلامی است.

۳. از منظر شهید بهشتی، ولایت مطلقه فقیه به معنای مطلق‌النعان بودن اختیارات فقیه نیست و با دیکتاتوری و استبداد کاملاً متباین است؛ زیرا از نگاه شهید بهشتی، استبداد زمانی به وقوع

می‌پیوندد که فرد یا گروهی، اطاعت از خود را بر اعضای یک جامعه تحمیل کنند درحالی که اولاً، حکومت اسلامی و حاکم آن یعنی ولی فقیه به هیچ وجه خود را بر مردم تحمیل نمی‌کند. ثانیاً، التزام مردم به اطاعت مؤمنانه از رهبر و امام جامعه استبداد نیست، بلکه همان مدیریت مطلوب جامعه اسلامی است مانند آنچه در داخل هر تشکیلاتی رخ می‌دهد.

۴. جایگاه نهاد ولایت فقیه در قانون اساسی از منظر شهید بهشتی چنین است که مرکز ثقل در قانون اساسی نظام جمهوری اسلامی، نهاد ولایت فقیه است؛ زیرا از نظر ایشان، جامعه اسلامی اگر بخواهد به شکل کاملاً اسلامی اداره شود، ضرورت دارد تا شخص اسلام‌شناس دارای بینش صحیح اسلامی و برخوردار از شرایط و صفات لازم در رأس قوه مدیریت نظام اسلامی قرار گیرد. این بنیادی‌ترین اصل در قانون اساسی به شمار می‌رود.

۵. درباره حدود اختیارات ولی فقیه با نگاه به قانون اساسی و در منظومه گفتارها و نوشتارهای شهید بهشتی می‌توان چنین نتیجه گرفت که اصل بر اعمال ولایت فقیه از راه و روش پیش‌بینی‌شده در قانون اساسی است، اما این بدین معنا نیست که اگر مصلحت و ضرورتی ایجاد کرد، ولی فقیه نتواند آن را اعمال کند. به عبارت دقیق‌تر، وجود ساختارهای مندرج در قانون اساسی به معنای نفی صلاحیت اعمال ولایت مطلقه از جانب فقیه در صورت وجود ضرورت و مصلحت نیست؛ همان‌طور که پیش از بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ و ورود لفظ «مطلقه» به اصل ۵۷ قانون اساسی، می‌توان در سیره حکمرانی امام خمینی (رحمت‌الله) که استاد شهید بهشتی (رحمت‌الله) و معتقد به ولایت مطلقه فقیه بودند، این موضوع را در فرمان تشکیل مجمع تشخیص مصلحت نظام در سال ۱۳۶۶ و فرمان تشکیل شورای بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ مشاهده کرد.

منابع

- (۱) قرآن کریم.
- (۲) ابن منظور، محمد بن مکرم بن علی (۱۴۱۴ق). لسان العرب (جلد ۶). بیروت: دار صادر.
- (۳) بهنیا فر، احمد (۱۳۸۷). مفهوم ولایت مطلقه فقیه در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه علمی مطالعات انقلاب اسلامی، ۴ (۱۲)، صص. ۴۵-۷۶.
- (۴) جاوید، محمد جواد (۱۳۹۱). روش تحقیق در علم حقوق. تهران: مخاطب.
- (۵) جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱). ولایت فقیه؛ ولایت فقاها و عدالت. قم: اسرا.
- (۶) حسینی بهشتی، سید محمد (۱۳۸۶). ولایت، رهبری و روحانیت. تهران: روزنه.
- (۷) حسینی بهشتی، سید محمد (۱۳۸۷). بانکداری، ربا و قوانین مالی در اسلام. تهران: روزنه.
- (۸) حسینی بهشتی، سید محمد (۱۳۸۸). حزب جمهوری اسلامی (مواضع تفصیلی). تهران: روزنه.
- (۹) حسینی بهشتی، سید محمد (۱۳۹۰ الف). شناخت اسلام. تهران: بقیه.
- (۱۰) حسینی بهشتی، سید محمد (۱۳۹۰ ب). حزب جمهوری اسلامی (گفتارها، گفت‌وگوها، نوشتارها)، تهران: روزنه.
- (۱۱) حسینی بهشتی، سید محمد (۱۳۹۷ الف). نظام اقتصادی در اسلام (مباحث نظری). تهران: روزنه.
- (۱۲) حسینی بهشتی، سید محمد (۱۳۹۷ ب). نظام اقتصادی در اسلام (مباحث کاربردی). تهران: روزنه.
- (۱۳) حلی، حسن بن یوسف بن مطهر (۱۴۱۴ق). تذکره الفقها (جلد ۱۲). قم: مؤسسه آل‌البیت (علیهم السلام).
- (۱۴) خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۹). کتاب البیع (جلد ۲). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (رحمت‌الله علیه).
- (۱۵) خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۵ الف). تحریر الوسیله (جلد ۲). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (رحمت‌الله علیه).
- (۱۶) خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۵ ب). صحیفه امام خمینی (رحمت‌الله علیه) (جلد ۱۱). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (رحمت‌الله علیه).
- (۱۷) راجی، سید محمد هادی (۱۳۸۷). قلمرو اختیارات و وظایف ولی فقیه در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه امام صادق (علیه السلام).
- (۱۸) سبحانی، جعفر (۱۴۲۴ق). المواهب فی تحریر احکام المکاسب. قم: مؤسسه امام صادق (علیه السلام).
- (۱۹) سرابندی، محمدرضا (۱۳۸۶). سخنرانی‌ها و مصاحبه‌های آیت‌الله شهید دکتر سید محمد حسینی بهشتی (جلد ۳). تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- (۲۰) سروش محلاتی، محمد (۱۳۹۷). بازگشت «از» بهشتی، بازگشت «به» بهشتی. تهران: نهاد گرا.

- ۲۱) طحان‌نظیف، هادی و داریوند، محمدصادق (۱۴۰۲). تحلیل مفهوم و ابعاد «قانون» در پرتوی اندیشه‌های شهید آیت‌الله دکتر بهشتی (رحمت‌الله علیه). پژوهشنامه حقوق اسلامی، ۵۹ (۱)، صص. ۱-۲۸. doi:10.30497/law.2023.243993.3338
- ۲۲) طوسی، ابوجعفر محمدبن حسن (۱۴۰۷ق). الخلاف (جلد ۳). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ۲۳) عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۷۶). دیدگاه حکومتی در نظریه حسیبه فرضیه حکومت با اختیارات محدود. نشریه حکومت اسلامی، صص. ۱۴-۲۰.
- ۲۴) غلامی، میلاد و عزیزی، سیدمجتبی (۱۴۰۱). بررسی و نقد ادله آیت‌الله بروجردی در باب ولایت فقیه در عصر غیبت. فصلنامه دانش سیاسی، ۱۸ (۲)، صص. ۵۱۵-۵۳۸. doi:10.30497/pkn.2022.14752.2660
- ۲۵) فیرحی، داوود (۱۳۹۱). رهبری و حکومت در اندیشه شهید بهشتی؛ «نظریه امت و امامت». فصلنامه سیاست، شماره ۱، صص. ۲۸۷-۳۱۰. doi:10.22059/jpq.2012.29941
- ۲۶) کدیور، محسن (۱۳۷۹). دغدغه‌های حکومت دینی. تهران: نشر نی.
- ۲۷) کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۳۶۵ق)، الکافی (جلد ۲). تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ۲۸) محمدی بلبان‌آباد، فراست (۱۳۹۹). بررسی قیمت دستوری در فقه اسلامی. دوفصلنامه فقه حکومتی، ۵ (۹)، صص. ۷۹-۹۸.
- ۲۹) مرتاضی، احمد (۱۳۹۵). نقش منابع مالی حکومت اسلامی در اثبات ولایت مطلقه فقیه با تأکید بر دیدگاه امام خمینی (رحمت‌الله علیه). نشریه حکومت اسلامی، شماره ۲۱، صص. ۵-۳۲.
- ۳۰) مشروح مذاکرات مجلس (۱۳۶۴). بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (جلدهای ۱، ۲ و ۳) تهران: اداره کل امور فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی.
- ۳۱) معرفت، محمدهادی (۱۳۷۸). تبیین مفهومی ولایت مطلقه فقیه. نشریه حکومت اسلامی، شماره ۱۵، صص. ۱۱۲-۱۴۵.
- ۳۲) نیکونهاد، حامد (۱۳۸۹). ولایت مطلقه و حاکمیت قانون در نظام حقوق اساسی ایران (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه شهید بهشتی.
- ۳۳) نیکونهاد، حامد (۱۳۹۴). نظام حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران در پرتوی نظریه امت و امامت (رساله دکتری). دانشگاه شهید بهشتی.
- ۳۴) ورعی، سیدجواد (۱۳۹۸). نقش شهید بهشتی در تدوین قانون اساسی با تأکید بر حقوق مردم. تهران: روزنه.

References

- 1) The Holy Quran.
- 2) Amīd Zanjānī, ‘Abbās ‘Alī (1376 SH/1997). *Didgāh Hōkūmatī dar Nazariyeh Hesbah Farziyeh Hōkūmat bā Ekhtiyārāt Maḥdūd* [Governmental Perspective in the Theory of Hisbah: Hypothesis of Government with Limited Authorities]. *Nashriyeh Hōkūmat Eslāmī*, 14-20 [in Persian].
- 3) Behniāfar, Aḥmad (1387 SH/2008). *Maḥmū Walāyat Moṭlaqeh Faqīh dar Qānūn Āsāsī Jomhūrī Eslāmī Irān* [The Concept of Absolute Guardianship of the Jurist in the Constitution of the Islamic Republic of Iran]. *Faslnāmeḥ ‘Elmī Moṭāle‘āt Enqelāb Eslāmī*, 4 (12), pp. 45-76 [in Persian].
- 4) Feirahī, Dāvūd (1391 SH/2012). *Rahbarī va Hōkūmat dar Andisheh Shahīd Beheshti; “Nazriyeh Ommat va Emāmat”* [Leadership and Governance in the Thought of Martyr Beheshti; "The Theory of Nation and Imamate"]. *Faslnāmeḥ Siāsat, Shomāreh 1*, 287-310. doi:10.22059/jpq.2012.29941 [in Persian].
- 5) Gholāmī, Milād and ‘Azīzī, Seyed Mojtābā (1401 SH/2022). *Barrasī va Naqd Adalat Āyatollāh Borūjerdī dar Bāb Valāyat Faqīh dar ‘Aṣr Ghaybat* [Examination and Critique of Ayatollah Borujerdi's Arguments on the Guardianship of the Jurist in the Era of Occultation]. *Faslnāmeḥ Dānesh Siāsī*, 18 (2), 515-538. doi:10.30497/pkn.2022.14752.2660 [in Persian].
- 6) Hillī, Ḥasan ibn Yūsuf ibn Muṭaḥhar (1414 AH/1993). *Tadhkirat al-Fuqahā’* (Vol. 12). Qom: Mo’asseseḥ Āl al-Bayt (‘alayhim al-salām) [in Arabic].
- 7) Ḥosseini Beheshti, Seyed Moḥammad (1386 SH/2007). *Walāyat, Rahbarī va Rūḥāniyat* [Governance, Leadership, and Clergy]. *Tehrān: Rozaneh* [in Persian].
- 8) Ḥosseini Beheshti, Seyed Moḥammad (1387 SH/2008). *Bānkdarī, Rabā va Qavānīn Mālī dar Eslām* [Banking, Usury, and Financial Laws in Islam]. *Tehrān: Rozaneh* [in Persian].
- 9) Ḥosseini Beheshti, Seyed Moḥammad (1388 SH/2009). *Ḥezb Jomhūrī Eslāmī (Mavāqe’ Tafsiḷi)* [Islamic Republic Party (Detailed Positions)]. *Tehrān: Rozaneh* [in Persian].
- 10) Ḥosseini Beheshti, Seyed Moḥammad (1390 SH, a/2011). *Shenākht Eslām* [Understanding Islam]. *Tehrān: Baq‘eh* [in Persian].
- 11) Ḥosseini Beheshti, Seyed Moḥammad (1390 SH, b/2011). *Ḥezb Jomhūrī Eslāmī (Goftārḥā, Goftogūḥā, Neveshtārḥā)* [Islamic Republic Party (Speeches, Dialogues, Writings)]. *Tehrān: Rozaneh* [in Persian].
- 12) Ḥosseini Beheshti, Seyed Moḥammad (1397 SH, a/2018). *Nezām Eqtesādi dar Eslām (Mobāḥaṭāt Nazarī)* [The Economic System in Islam (Theoretical Discussions)]. *Tehrān: Rozaneh* [in Persian].
- 13) Ḥosseini Beheshti, Seyed Moḥammad (1397 SH, b/2018). *Nezām Eqtesādi dar Eslām (Mobāḥaṭāt Karbordī)* [The Economic System in Islam (Practical Discussions)]. *Tehrān: Rozaneh* [in Persian].
- 14) Ibn Manzūr, Muḥammad ibn Makrīm ibn ‘Alī (1414 AH/1993). *Lisān al-‘Arab* (Vol. 6). Beirut: Dār Ṣādir [in Arabic].
- 15) Javādī Āmolī, ‘Abdullāh (1391 SH/2012). *Walāyat Faqīh; Walāyat Faqāhat va ‘Adālat* [The Guardianship of the Jurist; The Guardianship of Jurisprudence

- and Justice]. Qom: Isrā [in Persian].
- 16) Jāvid, Moḥammad Javād (1391 SH/2012). Ravesh Taḥqīq dar ‘Elm Ḥoqūq [Research Method in the Science of Law]. Tehrān: Mokhāṭab [in Persian].
 - 17) Kadivar, Mohsen (1379 SH/2000). Daghdaghah-hāy Ḥokūmat Dinī [Concerns of Religious Governance]. Tehrān: Nashr Ney [in Persian].
 - 18) Khomeinī, Sayyid Rūḥollāh (1379 SH/2000). Kitāb al-Bay‘ (Vol. 2). Tehrān: Mo’asseseh Tanzīm va Nashr Āthār Emām Khomeinī (raḥmatullāh ‘alayh) [in Arabic].
 - 19) Khomeinī, Sayyid Rūḥollāh (1385 SH, a/2006). Taḥrīr al-Wasilah (Vol. 2). Tehrān: Mo’asseseh Tanzīm va Nashr Āthār Emām Khomeinī (raḥmatullāh ‘alayh) [in Arabic].
 - 20) Khomeinī, Sayyid Rūḥollāh (1385 SH, b/2006). Ṣaḥīfeh Emām Khomeinī (raḥmatullāh ‘alayh) (Volume 11) [The Imam Khomeini's Scripture (Volume 11)]. Tehrān: Mo’asseseh Tanzīm va Nashr Āthār Emām Khomeinī (raḥmatullāh ‘alayh) [in Persian].
 - 21) Kulaynī, Moḥammad ibn Ya‘qūb ibn Ishāq (1365 AH/1946). Al-Kāfi (Volume 2). Tehrān: Dār al-Kutub al-Islāmiyah [in Arabic].
 - 22) Ma‘refat, Moḥammad Hādī (1378 SH/1999). Tabīn Mafhūmī Valāyat Moṭlaqeh Faqīh [Conceptual Clarification of the Absolute Guardianship of the Jurist]. Nashriyeh Ḥokūmat Eslāmī, Shomāreh 15, 112-145 [in Persian].
 - 23) Mashrūḥ Muzākerāt Majles (1364 SH/1985). Barrasī Nahāi Qānūn Āsāsi Jomhūrī Eslāmī Īrān (Volumehāy 1, 2 va 3) [Detailed Deliberations of the Islamic Republic of Iran's Constitution (Volumes 1, 2, and 3)]. Tehrān: Edāreh Kol Amūr Farhangī va Ravābeṭ ‘Ommūmī Majles Shorāy Eslāmī [in Persian].
 - 24) Moḥammadī Bolbolān-Ābād, Farāst (1399 SH/2020). Barrasī Ghīmat Dastūrī dar Fiqh Eslāmī [Study of Command Pricing in Islamic Jurisprudence]. Dofaslnāmeḥ Fiqh Ḥokūmatī, 5 (9), 79-98 [in Persian].
 - 25) Mortāzī, Aḥmad (1395 SH/2016). Naqsh Manābe‘ Mālī Ḥokūmat Eslāmī dar Esbāt Valāyat Moṭlaqeh Faqīh bā Tākīd bar Dīdgāh Emām Khomeinī (raḥmatullāh ‘alayh) [The Role of Islamic Government Financial Resources in Proving the Absolute Guardianship of the Jurist with Emphasis on Imam Khomeini's Viewpoint]. Nashriyeh Ḥokūmat Eslāmī, Shomāreh 21, 5-32 [in Persian].
 - 26) Nīkūnehād, Hāmed (1389 SH/2010). Valāyat Moṭlaqeh va Ḥākemiyat Qānūn dar Nizām Ḥoqūq Āsāsi Īrān (Pāyān-nāmeḥ Karshenasī Arshad) [Absolute Guardianship and the Rule of Law in the Constitutional System of Iran (Master's Thesis)]. Dāneshgāh Shahīd Beheshti [in Persian].
 - 27) Nīkūnehād, Hāmed (1394 SH/2015). Nizām Ḥoqūq Āsāsi Jomhūrī Eslāmī Īrān dar Portowī Nazariyeh Ommat va Emāmat (Resāleh Doktorā) [The Constitutional System of the Islamic Republic of Iran in Light of the Theory of Nation and Imamate (PhD Dissertation)]. Dāneshgāh Shahīd Beheshti [in Persian].
 - 28) Rājī, Seyed Moḥammad Hādī (1387 SH/2008). Qalamro Ekhtiyārāt va Vazāyef Valī Faqīh dar Qānūn Āsāsi Jomhūrī Eslāmī Īrān [The Domain of Authorities

and Duties of the Guardian Jurist in the Constitution of the Islamic Republic of Iran] (Pāyān-nāmeḥ Karshenasī Arshad). Dāneshgāh Emām Ṣādeq (‘alayh-al-salām) [in Persian].

- 29) Sarābandī, Moḥammad Rezā (1386 SH/2007). Sokhanrānī-hā va Moṣāḥebeh-hāy Āyatollāh Shahīd Doktor Seyyed Moḥammad Ḥosseini Beheshti (Volume 3) [Lectures and Interviews of Martyr Ayatollah Dr. Seyyed Mohammad Hosseini Beheshti (Volume 3)]. Tehrān: Markaz Asnād Enqelāb Eslāmī [in Persian].
- 30) Sorūsh Maḥallātī, Moḥammad (1397 SH/2018). Bāzgasht “az” Beheshti, Bāzgasht “be” Beheshti [Return "from" Beheshti, Return "to" Beheshti]. Tehrān: Nahādgirā [in Persian].
- 31) Ṣubḥānī, Ja‘far (1424 AH/2003). Al-Mawāhib fī Taḥrīr Aḥkām al-Makāsib. Qom: Mo‘asseseh Imām Ṣādeq (‘alayh-al-salām) [in Arabic].
- 32) Ṭahān-Nazīf, Hādī and Dārīvand, Moḥammad Ṣādeq (1402 SH/2023). Taḥlīl Mafhūm va Ab‘ād “Qānūn” dar Portowī Andīsheh-hāy Shahīd Āyatollāh Doktor Beheshti (raḥmatullāh ‘alayh) [Analysis of Concept of ‘Law’ and its Dimensions in the light of Thoughts of Martyr Ayatollah Dr. Beheshti]. Pażūheš’nāme-ye Hoqūq-e Islāmī [Journal of Islamic Law Research], 59 (1), 1-28. doi:10.30497/law.2023.243993.3338 [in Persian].
- 33) Ṭūsī, Abū Ja‘far Moḥammad ibn Ḥasan (1407 AH/1986). Al-Khilāf (Volume 3). Qom: Daftar Enteshārāt Eslāmī [in Arabic].
- 34) Vara‘ī, Seyed Javād (1398 SH/2019). Naqsh Shahīd Beheshti dar Tadwīn Qānūn Āsāsī bā Tākīd bar Hoqūq Mardom [The Role of Martyr Beheshti in Drafting the Constitution with Emphasis on People's Rights]. Tehrān: Rozaneh [in Persian].

